

GERIKE RITSEMA

'Een IKC kan heel goed in een bestaand schoolgebouw worden gehuisvest'

Piet Scheerhoorn

Een pedagogisch gebouw nodigt uit tot onderzoeken en ervaren. Het sluit aan bij de natuurlijke drang van kinderen om van alles te zien, voelen en ervaren. Kinderen tussen de 0 en 12 jaar moeten de ruimte hebben om te slapen, verzorgd te worden, leren, computeren, toetsen maken, tentoonstellen, samenwerken en even kunnen lummelen. Bestaande gebouwen kunnen die tegenstellende activiteiten vaak niet faciliteren en vanwege bezuinigingen is er op weinig plekken geld voor nieuwbouw. De bestaande gebouwen kunnen echter prima aangepast worden, om de kinderen te huisvesten én de onderwijskundige principes goed uit te dragen. Dat concludeert Gerike Ritsema op basis van haar onderzoek *Kind Centra(al) in Onderwijshuisvesting*. In maart 2014 gaf zij een presentatie tijdens een bijeenkomst van de werkgroep Onderwijs en Opvang van Bouwstenen voor Sociaal, in het IKC Zeeburgerei-land in Amsterdam.

Schoolgebouwen worden ontworpen om kinderen onderwijs te geven. In de afgelopen eeuw zijn er allerlei soorten schoolgebouwen gebouwd, die zijn ontworpen aan de hand van maatschappelijke ontwikkelingen. Soms werd daarbij vergeten, dat het gebouwen moesten zijn waar kinderen zich kunnen ontwikkelen. Maar als het smartboard slecht zichtbaar is, als de akoestiek slecht is, als het koud is of juist heel warm, als het tocht, als andere kinderen overlast veroorzaken, kunnen leerlingen zich niet maximaal ontplooiën. Gerike Ritsema: 'Wij kunnen miljoenen euro's pompen in lesmateriaal, maar als de basisrandvoorwaarden en faci-

liteiten van het gebouw niet goed zijn heeft dat geen enkele zin en lopen kinderen alleen al daardoor onderwijsachterstanden op. Het is essentieel om daarover na te denken als je een Integraal Kindcentrum wilt onderbrengen in een bestaand schoolgebouw.'

Schoolgebouwen door de eeuwen heen

De moeder aller schoolgebouwen, de zogeheten zaalschool, is het eerste gebouw dat rond 1800 speciaal werd ontworpen voor het onderwijs. Het waren gebouwen bestaande uit één grote ruimte, waar de boven-, midden- en onderbouw samen in zaten. Er werden nauwelijks eisen gesteld aan het gebouw, maar er was wel voorgeschreven dat het schoolbord dof en zwart moest zijn in verband met de leesbaarheid.

Rond 1850 stelde de overheid dat er alleen in gezonde gebouwen onderwijs mocht worden gegeven. Er kwam een Bouwbesluit, speciaal voor het onderwijs, met aandacht voor licht, lucht en verwarming. Per leerling werd een minimum aantal vierkante meters voorgeschreven, en er kwamen richtlijnen voor de hoogte van het gebouw en de verhouding glas – vloeroppervlak. Typisch voor die tijd zijn de *gangschoolen*, gebouwen met smalle gangen met aan weerszijden lokalen. Uitgangspunten waren beheersing, symmetrie en overzicht; de hoofdmeester kon vanaf een centrale plek overzicht houden.

Rond 1900 raakte de preventieve geneeskunde in de mode. Licht, lucht en hygiëne werden hele belangrijke items. In de zogeheten *buitenschool* werden bankjes buiten

gezet voor openluchtonderwijs, of waren er scholen waarbij de daken en ramen volledig opengeschoven konden worden, waardoor er veel buitenlucht was. In de architectuur van de *openluchtscholen* werd er rekening mee gehouden dat de schoolgebouwen eenvoudig schoon te maken zijn.

Vlak na de tweede wereldoorlog werd *systeembouw* geïntroduceerd. Er moest met weinig middelen in hoog tempo heel veel gebouwd worden. Met name in de grote steden ontstonden hele stedenbouwkundige ontwerpen, waarbij flats en schoolgebouwen in hetzelfde stramien werden gebouwd. Bekend uit die tijd zijn de MuWi-scholen en de H-scholen: omdat er weinig geld beschikbaar was, was de minimale oppervlakte meteen de maximale. Er werden wel eisen gesteld aan de daglichttoetreding, sanitaire voorzieningen en de wijze waarop het meubilair neergezet moest worden.

In de jaren '50 kreeg de ruimte rond de scholen meer aandacht in de zogeheten *patio- en paviljoen-scholen*. Daar was meerzij-

BOUWSTENEN VOOR SOCIAAL

dige ventilatie en lichtinval mogelijk. Er werd geëxperimenteerd met de wijze waarop de lokalen tegenover elkaar stonden. Gangen kregen een andere vorm, zodat ook daar werkplekken konden worden gecreëerd. Zichtlijnen waren bij dit type school heel belangrijk. Bijzonder is dat het buitenterrein een integraal onderdeel van het ontwerp was.

In de jaren '60-'70 kwam de *halschool* op. Het doel was een heel compacte school, met een grote hal voor gemeenschappelijke activiteiten en alle lokalen daar direct omheen gesitueerd, zodat je goed kon zien wat er om je heen gebeurde. Maar dat gaf enorm veel overlast. Alle verkeersstromen gaan door die hal, de akoestiek is erbarmelijk. Dus het was een vervelende school. Toch werd de halschool heel veel gebouwd, omdat hij zo compact was en daardoor weinig kostte.

Alle verschillende typen scholen uit het verleden zijn in meer of mindere mate variaties op de gangschool. Systeembouw is snel en goedkoop, in de paviljoenschool is meer lichtinval en aandacht voor het buitenterrein. De halschool is compact. Geen van die oude gebouwen is echter goed toegerust voor het huidig onderwijs. Maar het zijn de enige gebouwen die beschikbaar zijn, want door de bezuinigingen is er niet altijd vervangende nieuwbouw mogelijk. Daarom moeten ze zo worden aangepast, dat ze wel voldoen.

Prikkelen en activiteiten ontlokken

Die gebruikseisen van scholen zijn de afgelopen decennia sterk veranderd. De grootste

verandering is het ontstaan van de brede scholen en de Integrale Kindcentra geweest. Naast onderwijs kwam er kinderopvang, buitenschoolse opvang, dagarrangementen, en ga zo maar door. Er ontstond een heel nieuw palet aan voorzieningen en de doelgroep werd uitgebreid met jongere kinderen. Kinderen zijn dagelijks veel meer uren op school dan vroeger, soms zelfs langer dan hun ouders op de werkplek.

Tijdens die lange dagen op school heeft een kind relatief weinig ruimte. Volgens de huidige bekostigingsnormen heeft een kind op school ca. 5,8 m² ter beschikking. Ter vergelijking: een werknemer in een sober kantoor heeft 18 m² en op een universiteit heeft een student nog meer ruimte. Eigenlijk is dat vreemd, want in een kantoor zitten wij vaak stil, terwijl die kinderen allerlei activiteiten moeten doen en veel bewegingsvrijheid moeten hebben. Want de hersenen van kinderen tussen 0 – 6 jaar ontwikkelen zich het snelst en maken in deze periode de meeste verbindingen. Het is van belang om ze daarin te stimuleren door ze zoveel mogelijk te prikkelen, activiteiten te ontlokken. Dat heeft veel beter resultaat dan alleen maar cognitieve lessen te volgen in de lokalen.

Een gebouw dat kinderen uitdaagt en prikkelt heet een pedagogisch gebouw. In en rond zo'n gebouw moet voldoende ruimte zijn die geschikt is om de verschillende levens- en ontwikkelingsfasen van kinderen te stimuleren. Het moet uitnodigen om te onderzoeken en te ervaren. Het huisvest tegenstellingen en heeft een passende buiten-

ruimte. Belangrijk is, dat er wordt nagedacht over de architectuur en de inrichting, over hoe er met het gebouw wordt omgegaan en hoe tegenstellingen zoals ontspanning versus leren, computerwerk versus techniek en handenarbeid, individueel versus groepswork etc. kunnen worden gehuisvest. Gerike Ritsema: 'Kinderen hebben een natuurlijke drang tot onderzoeken. Ze willen ervaring opdoen: een zo hoog mogelijke toren bouwen, verven, knutselen, als ze bijvoorbeeld bij een tuincentrum een levensecht betonnen schaaap zien klimmen ze er op. Dat gedrag kun je stimuleren door middel van architectuur en inrichting. De architect Herman Herzberger deed dat al, gewoon met een kuil in de vloer vol met blokken. Die blokken kun je ernaast zetten, je kunt je in de kuil verstoppen, je kan er voorlezen. Dat zijn plekken in een gebouw die een eigen leven gaan leiden. Het zijn plekken die kinderen heel erg aantrekkelijk vinden'.

Perspectief onderzoeken

Over de manier waarop bestaande gebouwen kunnen worden ingezet moeten de gebruikers vooraf goed nadenken. Hiervoor kunnen elementen van de 'fysieke setting' van een organisatie uit de organisatiesymboliek worden toegepast. De uitstraling van de architectuur kan bijvoorbeeld een rol spelen, net als het interieurdesign. Met een herkenbare visuele identiteit geef je jezelf als organisatie een uitstraling en kun je laten zien waar je als school(bestuur) voor staat. Ook het 'bedrijfs'concept speelt een rol bij de keuze en transformatie van een bestaand gebouw. Door het onderwijsconcept naast

de verschillende leefstijlen van mensen in de wijk te leggen, kan de marktpositie in die wijk worden bepaald. Dat is een goede indicatie of het schoolconcept past bij de kinderen in die wijk. Als dat niet zo is, dan kan een profiel worden ontwikkeld op het gebied van opvang, ontwikkeling, zorg, sport of cultuur, dat specifiek in die wijk wordt aangeboden of waar je je als onderwijsorganisatie dorps- of stadsbreed op wilt richten. Een dergelijk onderzoek is dus een goede indicatie voor het succesvol opzetten van een nieuw Integraal Kindcentrum.

Schoolbesturen moeten zich realiseren dat schoolgebouwen van toegevoegde waarde zijn voor het onderwijsconcept. In bestaande schoolgebouwen is het beschikbare aantal vierkante meters doorgaans beperkt, maar altijd nog ruimer dan nieuwbouw! Aanpassingen en creativiteit zijn echter wel noodzakelijk, want de bestaande klaslokalen hebben vaak niet de in het huidig onderwijs benodigde juiste afmetingen. Er is behoefte aan grotere ruimtes (groepsinstructie) én kleinere ruimtes (individuele theorie en praktijkopdrachten). Dat bezwaar kan worden opgelost door het gebouw te voorzien van flexibel indeelbare ruimtes. Dan is het wel mogelijk om allerlei verschillende activiteiten te faciliteren, voor kinderen van allerlei verschillende leeftijden. Er moet ook aandacht zijn voor de buitenruimte. Die moet groener, afwisselender en uitdagender zijn. Gerike Ritsema: 'Een programma van eisen en een vlekkenplan zijn van essentieel belang, ook bij bestaande gebouwen. Probeer, zonder te denken aan de lokalen die je kent, als partners van een IKC het onderwijsconcept helemaal blanco vorm te geven. Ga dan pas kijken welke plekken daarbij nodig zijn. Alleen dan kun je beoordelen of het gebouw daarbij past, of dat er heftige bouwkundige ingrepen gedaan moeten worden'.

Ervaringen van elders

Op veel plaatsen in het land zijn de afgelopen jaren bestaande schoolgebouwen getransformeerd tot integrale kindcentra of brede scholen. Gerike Ritsema heeft er diverse voor haar onderzoek bekeken en ontdekte dat er een aantal do's en don'ts zijn voor de verschillende typen schoolgebouwen:

- Een *gangschool* kan worden uitgebreid in de lengte, breedte en hoogte. Speciale aandacht verdient daglichttoe-

BOUWSTENEN

Dit artikel is gebaseerd op de presentatie van Gerike Ritsema tijdens de bijeenkomst Ontwikkeling van integrale kindcentra in bestaande en in nieuwe gebouwen, van de werkgroep Onderwijs & Opvang, op 27 maart jl. Deze groep draait binnen Bouwstenen voor Sociaal, een sectorverbindend platform van en voor bestuurders, managers en professionals in maatschappelijk vastgoed. Gezamenlijk worden nieuwe oplossingen ontwikkeld en bestaande kennis en informatie ontsloten. De publicatie Kiezen en Delen, over huisvestingsconcepten voor kinderopvang en onderwijs, is hier een aansprekend voorbeeld van. Kijk voor meer informatie, de Bouwstenen-publicaties en de volledige scriptie van Gerike Ritsema op www.bouwstenen.nl.

treding, verkeersintensiteit, de comparimentering en capaciteit van klimaatinstallaties. De behoefte aan een grotere diversiteit aan werkplekken kan soms worden ingevuld door de gang hiervoor te gebruiken. Dit kan alleen wanneer een gang minimaal 3 tot 5 meter breed is en de werkplekken kunnen worden afgeschermd van de verkeersruimte!

- Bij een *halschool* kan een uitbreiding worden gedaan door een extra verdieping te plaatsen, één of meer vleugels te vergroten of door een nieuwe vleugel toe te voegen. De centrale hal kan het beste worden ingericht als leerplein. Ideaal is dat niet, want er is te weinig daglichttoetreding en de akoestiek verdient nadrukkelijk aandacht. Doordat de hal ook fungeert als verkeersruimte ontstaan vaak overlast en onoverzichtelijke situaties.
- In een *paviljoenschool* kunnen in de paviljoens functies worden gegroepeerd en activiteiten worden geconcentreerd. Het is bij aanpassingen in een paviljoenschool belangrijk om te voorkomen dat de school uiteenvalt in verschillende delen. Er moet een duidelijke verkeersstructuur blijven die de verschillende delen en activiteiten met elkaar verbindt.

Andere aandachtspunten bij het aanpassen van gebouwen hebben te maken met de invoering van Passend Onderwijs. Er zijn inmiddels voldoende publicaties beschikbaar waarin simpele en specifieke huisvestingsaanpassingen voor bestaande bouw beschreven zijn (bijvoorbeeld van Sardes). Maak bijvoorbeeld effectief gebruik van kleuren en diverse materialen. De drempelloze toegang van scholen en lokalen is belangrijk, maar

zeker ook goede verlichting. Daarnaast blijft binnen het regulier onderwijs in de praktijk veel behoefte te zijn aan specifieke time-out ruimten. Ruimten moeten daarvoor geschikt zijn en specifiek voor dat doel zijn ingericht. Het is belangrijk dat schoolbesturen en gemeenten samen de verantwoordelijkheid voor onderwijshuisvesting op zich nemen. Adequate schoolgebouwen kunnen onderwijsachterstanden voorkomen en kinderen kunnen zich er beter ontwikkelen. Een investering in pedagogisch goede schoolgebouwen, is een investering in kinderen die zich absoluut terugbetaald. ■

De visie op integrale kindcentra verschilt per gemeente. Lokaal worden allerlei oplossingen gezocht voor de bekostiging, het gebruik van de ruimtes. Dit artikel gaat uitsluitend over de kansen die er liggen om bestaande gebouwen op een goede manier te hergebruiken.